

ОЩЕ ВЕДНЪЖ ЗА ТАВТОЛОГИЯТА КАТО СТИЛИСТИЧЕН НЕДОСТАТЪК

Цел на настоящата статия е да прецизира в теоретично отношение един твърде важен, но недостатъчно изяснен пункт в дългогодишните ни проучвания върху типологията на стилистичните грешки /вж. Чакърова, Костова 1999/ – въпроса за същността на **тавтологията** и нейното място сред останалите плеонастични изрази в речевата практика на българина. Смятаме, че успешното разрешаване на поставената научна задача би имало значение както за методическите занимания по текстообразуване и редактиране, така и за осветляването на такива съществени понятия в съвременната стилистика като **норма, отклонение, конотация**.

Още в началото се налага да подчертаем, че учените не са единодушни в опитите си да дефинират **тавтологията** като недостатък на речта. Според Д. Димов, автора на единствената монография за словното излишество, издадена у нас, въпросното явление не е друго, освен частен случай на **плеоназма** – срв.: *“С термина тавтология се означават тези частни случаи на словно излишество, при които съдържанието се повтаря чрез думи от един и същ корен или чрез идентични по значение синоними”* /Димов 1971, с. 14/. Аналогично на пръв поглед е схващането на Ст. Брезински. *“Думата “тавтология” (...) – пише той – означава претрупан израз, повторение на една мисъл или понятие с други думи”* /Брезински 1976, с. 214/. Ако съдим от представените примери обаче, концепцията на автора е в значителна степен “стеснена”, тъй като се отнася предимно до случаите, когато *“има повтаряне на една и съща дума, без това да е направено с определена цел”, “на енокоренни думи в рамките на едно словосъчетание”* /пак там, с. 214/ и пр. По мнението на Ст. Брезински по-рядко в практиката се среща и т. нар. **скрита тавтология**, при която *“изразът формално не е тавтологичен (...), обаче тавтологията е в семантиката на изречението”* /пак там, с. 216/.

Налице е известно противоречие: от една страна, се създава впечатлението, че изследователят приема разпространеното в стилистиката схващане за **тавтологията** като *“вид плеонастичен израз”* /с. 213/, а, от друга, в разработката се прокарва идеята за **плеоназма** като различен тип отклонение – срв.: *“Терминът плеоназъм (...) означава повече езикови елементи, препълване на фразата”* /с. 218/.

Подобни са вижданията на Р. Йосифова и М. Илиева /вж. Йосифова, Илиева 1999, с. 148/, а също и на В. А. Виноградов /цит. по. Езикознание 1998/. Руският автор е на мнение, че *“тавтологията, за разлика от плеоназма, винаги принадлежи на речта (узуса), не влиза в системата и нормата на езика, тя е незадължителна и свидетелства обикновено за недостатъчната логическа и езикова грамотност на говорещия, допускащ тавтологията несъзнателно (...)”* /Виноградов, цит. по Езикознание 1998, с. 501/. Не е трудно да се забележи, че понятието **плеоназъм** се отъждествява със задължителния граматически тип формално-семантично излишество, от една страна, и с конотативните, стилистически значими повторения, от друга. Що се отнася до видовете **тавтология**, В. А. Виноградов също говори за **явна** (лексическа, изразяваща се във формални повторения) и **скрита** (пропозиционална, семантическа) /пак там/.

За разлика от споменатите автори, М. Янакиев предлага дефиниция, издържана изцяло в “семантичен” дух – срв.: *“В тавтологията на две места с различни морфемии (курсивът е мой – К. Ч.) се казва, съобщава едно и също нещо, без авторът да забелязва това”* /Янакиев 1994, с. 117/. Според нас е от особена важност фактът, че ученият прокарва разделителна черта между интересуващото ни явление и т. нар. **“неблагозвучни” (случайни) повторения**, *“които читателите възприемат като резултат от немарливост към езиковата форма на съчинението (разб. естетическата страна на речевия продукт – б. м. К. Ч.)”* /цит. съч., с. 114/.

Ако се опитаме с няколко думи да обобщим представените по-горе мнения, ще посочим, че техният основен недостатък *е липсата на единен*

критерий за класификация на стилистичните факти. Именно като резултат от това отсъствие трябва да се разглеждат релативизмът, интуитивизмът и противоречивостта на някои от изследователските решения, които на този етап приемаме за недостатъчно убедителни.

Имаме всички основания да смятаме, че в терминологичния инструментариум на съвременната стилистика съществува понятие, притежаващо качествата на надежден делитбен показател, на отправна точка в усилията на лингвистите за най-точно дефиниране на явленията *тавтология* и *плеоназъм*, както и за цялостна систематизация на стилистичните грешки. Това възлово по значение и комплексно в същността си понятие според нас е *норма*.

Както сме посочвали в предишно наше изследване /вж. Чакърова, Костова 1999, с. 34-39/, бидейки общолингвистична категория, **нормата е езиков стандарт**, валиден за цялото общество, но по отношение на реалната езикова практика би трябвало да се говори не за една или две норми (както е напр. у Ш. Баи), а за цял **комплекс** взаимосвързани норми, които регулират речевата дейност в различни комуникативни условия (вж. напр. Степанов 1965, с. 10-14, Хованска 1984, с. 64-68 и др.). Този комплекс включва: 1) *общоезикова норма* (обхваща всички функционално значими езикови средства в определен момент от развитието на езика); 2) *книжовноезикова норма*; 3) *вътрешностилова норма*; 4) *неутрална норма* (тук се включва и т. нар. *наративна норма*); 5) *комуникативна норма* (неин единствен критерий е комуникативността). **Комуникативната норма има по-особено положение сред останалите норми.** Общоезиковата, книжовната, неутралната и функционалностилотова са твърде специфични и това значително затруднява опитите за дефиниране на стилистичните грешки, защото един езиков факт би могъл да се квалифицира като погрешен спрямо една от тях и правилен спрямо друга. Комуникативната норма представлява изключение – критерият за комуникативност е абсолютно необходимо условие за функционирането на речта и нарушението на този критерий е грешка, лишена от относителност.

Именно в светлината на теорията за нормите става ясно, че *тавтологията*, от една страна, и т. нар. *неблагозвучни повторения*, от друга, не са идентични стилистични факти, тъй като представляват отклонения от различни езикови норми. *Тавтологията*, разглеждана от нас като *семантичен (пропозиционален) плеоназъм*, е преди всичко нарушение на *комуникативната норма* и се изразява във *включването на логически излишни кодови единици в сигнала**. (Безспорно така в голяма степен се “подвежда” реципиентът, респ. затруднява се протичането на комуникативния акт.) Срв. напр.: *На мен ми харесват четвъртитите и правоъгълните маси* /“24 часа”, 05. 04. 1997/; *Аз се уплаших, че могат да ме убият или застрелят дори (!)* /“Дневен труд”, 18. 04.1996/; *От първия до последния кадър този филм е зареден с невероятен съспенс и напрежение* /афиш на “Пловдив филм”/; *Останах с впечатлението, че този човек е богат, че има много пари* /“Жълт труд”, бр. 25, 1996/; *България единствена в Източна Европа запази много добри отношения с Русия и не страда от антируски страхове и фобии* /“Българско войнство”, 19. 12. 1995/ (*контактна координационна тавтология*); *Момчето плаче пред магарето, което е животно, не може да говори и е добър слушател* /“Дневен труд”, 8.07.1996/; *Без тях не мога да се ориентирам нито в материята, нито в реалната действителност* /“Клуб М”, септември, 1999/ (*контактна субординационна тавтология*); *Детските страхове са нещо нормално за възрастта на малчуганите, твърдят психотерапевти* /“Жълт труд”, 26. 12. 1999/; *Имам много силна интуиция, да не говорим за шестото чувство* /“Клуб М”, септември, 1999/ (*дистантна тавтология в рамките на абзаца*) и мн. др. (За видовете тавтологични изрази вж. приложената по-долу схема.)

Що се отнася до *неблагозвучните повторения*, при тях се нарушава една *субективна по характер норма*, която бихме нарекли *естетическа*. Тя е свързана с уникалната представа на всеки носител на езика за хармонична и благозвучна реч, с индивидуалното му изискване за “приятност” и словесна мяра на изказа. Доколкото обаче различните изисквания на участниците в

комуникацията все пак имат пресечни точки, общи сегменти, би могло да се говори и за **обективизация на естетическата норма**, за частичното ѝ превръщане в колективен езиков стандарт. Погледнато от друга страна, естетическата норма има релативна природа, т. е. характеризира се със специфични параметри в отделните езици /вж. за това у Брезински, 1976, с. 64-65/.

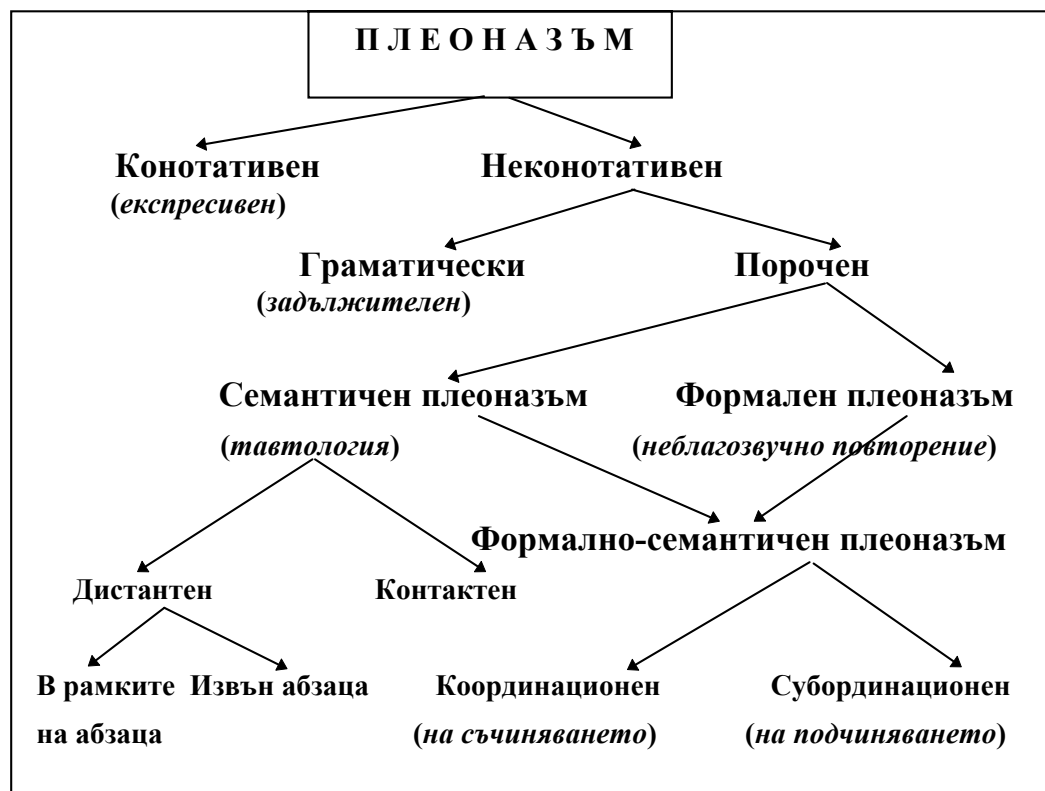
За съжаление въпросната норма все още не е била обект на самостоятелен анализ при теоретичното описание на комплекса езикови норми в българската стилистика**.

По наше мнение **неблагозвучните повторения** трябва да се разглеждат като случаи на **формален плеоназъм** (дразнещо излишество от гледна точка на представата ни за естетическата страна на съобщението). За съжаление те са сред най-често срещаните недостатъци на писмената реч. Високата им фреквентност вероятно се дължи на “бързо писане”, т. е. на стремежа текстът да се завърши за кратко време – срв.: *Експертите пускат предписание там да не се допускат хора* /“24 часа Пловдив”, 28. 05. 1999/; *Фондация “Ташко” призова за дарения за операция за присаждане на костен мозък* /“24 часа”, 16. 07.1997/ *Нелина замина за турския курорт Анталия, където си почива добре с приятели, откъдето се завърна тези дни* /”Жълт труд”, 26.12. 1999/; *Той също е живял там, но животът там не му допада – предпочита повечето време да е тук, в България* /”Лична драма”, 4-10. 01. 2000/; *Покъсно обаче стана ясно, че Николово също е пострадало, и то доста. Проверка доколко са пострадали посеви, плодове и зеленчуци ще се направи днес* /”Утро” (Русе), 05. 04. 2000/ и пр.

Като най-сериозно стилистично нарушение сред примерите за “порочно” словно излишество (терминът е на Ш. Баи, цит. по Димов, 1971) се откроява **формално-семантическият плеоназъм**. Става дума за тавтологични изрази, образувани от еднокоренни думи и поради тази причина допълнително обременени с оттенъка на неблагозвучност – срв.: *Той* (Симеон II – б. м., К. Ч.) *се показва като една високо ерудирана личност, истински българин, който на фона на ниската политическа култура в България се възвисява*

твърде високо /”Дневен труд”, 18. 06. 1996/; Ваня Костова – певица от популярната попформация ”Тоника СВ” /”Дневен труд”, 18. 04.1998/; Спалнята е от български производител ”Карабулев” и е освежена от свежи завивки и пердета, модерни лампи /”Идеален дом”, бр. 4, 2000/; И двамата треньори изразиха задоволството си от качеството на мача и не пожелаха да коментират съдийството на Младен Балеv, свирил **края** 20 секунди преди **края** /”24 часа”, 11. 04. 1998/; Фенове **търсят кичури** на Бекъм в кофи за смет, **за да открият кичури от косата му**, съобщава британският вестник ”Таймс” /”Стандарт”, 17. 04. 2000/; Те са вечните **недоволни и незадоволени**, леко напълнели от некачествена храна, много сол и алкохол /”24 часа”, 12. 05. 2000/ др.

Впрочем разликите между семантичния и формалния плеоназъм се проявяват и при избора на редакторска стратегия: тавтологиите се отстраняват предимно чрез **брахилогична редакция** (в отделни случаи съчетана с **тропова**), докато **троповата редакция** е препоръчителна при отстраняване на неблагозвучни повторения /вж. у Янакиев 1994/.

Трябва да отбележим, че *тавтологията* не се среща равномерно в различните стилове на книжовния език и този факт е обусловен от специфичните условия на комуникация в отделните функционални сфери. Така например, наред с редуваността, за разговорния стил е характерна елипсата, притежаваща статут на норма; там се пропуска всичко, което се подразбира. *Тавтология* почти не се среща в административния стил – тази сфера се отличава с икономичност в употребата на езиковите средства; в текста се включват само езикови единици, абсолютно необходими за правилното функциониране на административния текст. В научния стил разглежданият тип плеоназъм се среща твърде рядко, тъй като тази функционална сфера изисква точност и логичност в структурирането на текста, както и отсъствие на езикови единици, които не носят собствена информация. Немският учен Д. Вундерлих обръща внимание на особения вид нормативна *тавтология*, характерен за научната дефиниция – срв.: *“Дефинициите също са вид тавтология, тъй като се постига идентичност”* (Вундерлих 1991, с. 119). Що се отнася до художествения стил, за него е характерен т. нар. експресивен плеоназъм, използван като стилистичен похват (той е в основата на акумулацията, синтактичния паралелизъм и пр. /вж. за това у Маровска 1998, с. 197-207/).

В публицистиката обаче *тавтологията* е типична стилистична грешка (освен в редките случаи, когато се използва съзнателно, с експресивна функция***) – факт, който отново можем да обясним с липсата на време за прецизно редактиране на текстовете. Логически излишните елементи на съобщението се появяват и в резултат на желанието на автора да бъде максимално изчерпателен спрямо обекта на речевото съобщение, т. е. като следствие от “престараване”. Често словното излишество е следствие от ниската лингвистична компетентност на пишещия. Така например, вероятно водени от стремежа си да изглеждат “изискани”; да демонстрират ерудиция, някои автори употребяват еднозначни синоними, единият от които е с бъл-

гарски произход, а другият – с чужд. В тези случаи тавтологията е резултат от слабото познаване (или непознаването) на значението на чуждата дума.

В заключение се налага да изтъкнем, че в ограничена по обем разработка като настоящата ние не бихме могли да изчерпим всички интересни въпроси, свързани с тавтологията като вид стилистично нарушение. За някои от тях вече е ставало дума в предишни наши публикации /вж. Чакърова, Костова 1999/, а други ще се превърнат в обект на бъдещи научни търсения. Убедени сме обаче, че за цялостното разрешаване на проблема за словното излишество са потребни не само усилията и лингвистичната компетентност на изследвача, навлязъл в една не особено позната теоретична област, но и тънкия му усет за красотата на българското слово.

БЕЛЕЖКИ

* Срв. у В. А. Виноградов: *“Тавтологията (...) е съдържателно излишество* (курсивът е мой – К. Ч.) *в изказването, проявяващо се в смислово дублиране на чялото или на негова част”* /Езикознание 1998, с. 501/

** Единствено изключение представляват разсъжденията на представителите на реторическо-естетическата доктрина /вж. Попова 1994, с. 94-105/, както и сполучливият опит на Ст. Брезински за описание на *благозвучието* като компонент на естетическата норма в съвременния български език /вж. Брезински 1976, с. 61-73/. Авторът посочва, че за да се постигне евфония, *“текстът трябва да е снабден с правещи добро впечатление повторения или пък да се очисти от повторения на звукове или на думи, признати от възприемачия за недобри, за неблагозвучни”* /Брезински, цит. съч., с. 64/.

*** Срв. напр. *Тази тема у нас не е наболяла. У нас е наболяла съвсем друга – темата за чалгата и темата за Слави Трифонов, който също е наболял напоследък (...)* /”Демокрация”, 12. 01. 2000/

БИБЛИОГРАФИЯ

- Брезински 1976** : Ст. Брезински. *Журналистическа стилистика*, София, 1976
- Вундерлих 1991** : D. Wunderlich. *Arbeitsbuch semantik*, 1991
- Димов 1971** : Д. Димов. *Словното излишество (плеоназмът)*, София, 1971
- Езикознание 1998** : *Большой энциклопедический словарь. Языкознание*, Москва, 1998
- Йосифова, Илиева 1999** : Р. Йосифова, М. Илиева. *Стилистика. Теоретични бележки. Задачи и текстове за упражнения*, Велико Търново, 1999
- Маровска 1998** : В. Маровска. *Стилистика на българския език*, Пловдив, 1998
- Попова 1994** : В. Попова. *Българската стилистика до 50-те години на XX век*, София, 1994
- Степанов 1965** : Ю. Степанов. *Французская стилистика*, Москва, 1965
- Хованска 1984** : З. И. Хованская. *Стилистика французского языка*, Москва, 1984
- Чакърова, Костова 1999** : Кр. Чакърова, П. Костова. *Феноменът стилистична грешка (как да откриваме и редактираме коварните сателити на нашата реч)*, Пловдив, 1999
- Янакиев, 1994** : М. Янакиев. *Как да редактираме свой или несвой текст*, София, 1994